

Sándor István „Magyar könyvesház”-ának fogadtatása

ISZLAI ZOLTÁN

A bibliográfiát, mint tudományos produktumot a társadalomfejlődés bizonyos kulturális foka által meghatározott szükségszerűség hozza létre. Nem véletlen például, hogy a polgári forradalmat győzelemrevitt Franciaország már állami rendelettel hívja életre kurrens könyvészetét, mert ebben törekvései támogatásának fontos segédeszközét látja.¹

A bibliográfiaírás Magyarországon ezidőben személyes, egyéni kezdeményezés. Állami feladatként csak a 19. század fordulóján merül fel, de 1945-ig többé-kevésbé megvalósítatlan marad.

A társadalom szempontjából jelentős személyi kezdeményezés alapja: a társadalmi szükséglet felismerése. Ezért a bibliográfus, mint személy, nem önmagában, hanem abból a szempontból méltó figyelemre, hogy mit tett ennek kielégítésére. Pozitívista módszerű szaktörténetírásunk ebben a tekintetben értékes adatokat hozott felszínre. A történeti összefüggéseket azonban nem tette világossá. Többek között ezért nehéz nyomonkövetni bibliográfiaírásunk fejlődését s megmagyarázni a fejlődés során létrejött minőségi változásokat: új bibliográfiafajták keletkezését, régebbiek elhalását, vagy funkcióváltását.

A bibliográfia létrejöttéhez szükséges feltételek: a nyomtatásban megjelent könyvek viszonylag nagy arányú felhalmozódása, társadalmi, tudományos és kulturális szükséglet ezek áttekintésére, valamint az a szükséglet, hogy ezt a könyvtömeget a kulturális továbbfejlődés — társadalmi, vagy egyéni fejlődés — érdekében felhasználják. Nemzeti bibliográfia keletkezésében közrejátszanak a nemzeti államok kialakulásának, a nemzeti öntudat megerősödésének és a nemzeti könyvtermelés megizmosodásának következtében nacionalista indítékú dokumentálási célok is. (A kurrens bibliográfiáknál mindezekhez kereskedelmi szempontok is hozzájárulnak.)

A nyomtatványok bibliográfiában való megjelenésének formája, azaz, a gyűjtés, a feltárás és a leírás módja ebben a viszonylatban másodrendű kérdés, az alapkövetelmények erre is befolyást gyakorolnak. (Kutatási igény, az anyag önrendeződése, a bibliográfia célja stb.) A fenti feltételek megérése általában egybeesik a polgárosodás kezdetével, amely tekintetbe véve a nemzeti államok kialakulásának sorrendjét is, a 16—17. századra tehető.²

A külföldi és a magyar bibliográfia történetének összehasonlítása azt mutatja, hogy a magyar bibliográfiaírás is keresztülment, a külföldihez hasonlóan a fejlődés különböző fokain, azzal a különbséggel, hogy jelentős világbiibliográfiai kísérlet nem jött létre. A latinnyelvű bibliográfiák is nagyrészt csak az akkori Magyarország területét ölelik fel. A legfőbb különbség az, hogy Magyarország

a fejlődésben két évszázaddal elmaradt s ezt az elmaradást csak a 19. század végére hozta be.

Ismeretes, hogy a gazdasági és kulturális elmaradottság főoka a másfél százados török hódoltság. Az első magyar bibliográfusok és irodalomtörténészek szubjektív ösztönzője az elmaradottság elleni küzdelem. Hosszú ideig propagandisztikus célokat követve próbálják műveikkel eloszlatni a külföld bizalmatlanságát. Ezt a bizalmatlanságot *Czittinger* Dávid, *Spangár* András, *Horányi* Elek egyaránt kénytelen tudomásul venni. A magyarság kulturális képességeiben való kételkedés, amely irodalmunk szegényességéből fakad, jelentkezik pl. a sokat idézett *Reinmann*-féle nyilatkozatban, vagy az ehhez logikailag is közelálló olyan más megnyilvánulásokban, mint amelyekkel — ahogy lentebb látni fogjuk — *Sándor* István is találkozott.

Mindebből az a lényeges, hogy nálunk a szubjektív indítékok kezdetben elsődleges, de még később (*Sándor* Istvánnál) is jelentős szerepet játszanak a bibliográfiák keletkezésében, ugyanakkor, amikor még sem az objektív feltételek, sem az objektív szükségletek belülről, sürgető módon nem jelentkeznek. Amikor jelentkeznek — mint látni fogjuk — minőségi jellegű változás jön létre a bibliográfiaiírás területén.

Módszereit tekintve a magyar bibliográfiaírás *Czittinger* Dávidtól *Sándor* Istvánig egyhelyben, a kialakult biobibliográfiai módszer alapján áll. *Rotarides* tervezetében már szerepelnek a történetibb áttekintés követelményei. Ezt a kezdetleges történetiséget megvalósulásában *Benkő* József századonként csoportosított bibliográfiája mutatja. Ez a fejlődés végül az irodalomtörténet irányába kanyarodik és *Wallaszky* Pál *Conspectus*-ában csúcsosodik ki.³ Itt a bibliográfiaírás irodalomtörténetírássá való átváltozását követhettük nyomon, s ha a fejlődést erről az oldalról nézzük, a felsorolt biobibliográfiai kísérleteket kezdetleges irodalomtörténeteknek is nevezhetjük. (Az „irodalom” ekkor természetesen még igen tág fogalom!) A bibliográfiaszerkesztők ugyanis itt nem a könyvtermésen, hanem az egyes személyekhez kötött irodalmi munkásságon igyekeznek úrrá lenni, első számukra az alkotó, a mű másodrendű. Ehhez képest a bibliográfusi alapállás gyökeresen más, általánosabb és szakmafelettibb.

A teljes könyvterméssel való megbirkózásnak és a nyomdatermékek megnyugtató szempont szerinti összegezésének társadalmi szükségességét már jelzi az a könyvjegyzékáradat, amely a 18. század közepétől Magyarországon is megindul. Könyvtárak, kollégiumok, könyvkereskedések, nyomdák, aukciók egyre másra dobják piacra könyvjegyzékeiket.⁴ A század végén *Schedius* Lajos János egy referáló jellegű folyóirat indításán gondolkozik.⁵

Minez azt mutatja, hogy az eligazodás egyre nehezebbé vált és, hogy szükség volt ennek a korszaknak bibliográfiai lezárására. Egyben nyilvánvaló lett, hogy a kizárólagosan egyes személyek munkásságához kötött bibliográfiai törekvések ideje lejárt, azaz, hogy az életrajzi bibliográfia ezentúl csak mint a nemzeti bibliográfia kiegészítése, ellenpontja jöhet számításba. Ehhez a lezáráshoz szükség lett volna egy tudományos intézmény apparátusára és — miután a bibliográfiai gyűjtőmunka műhelyei magánkönyvtárak voltak — főleg tekintélyére. Ilyen tudományos intézménynek azonban csak „Jámbor szándék”-ai voltak meg, tehát a bibliográfia összeállítása egyes személyek feladata lett.

Sándor István, műkedvelő nyelvész és történész, társadalmi helyzete szerint gyakorló és — ráadásul — jómódú földbirtokos vállalkozott a feladatra.

Mindhárom foglalkozásának van bizonyos jelentősége a retrospektív nemzeti bibliográfia létrejöttében.

A kor nagy feladata a nyelvművelés. Ez szépirodalmi fordításokban és eredeti alkotásokban ölt testet, de elengedhetetlen követelménye a nyelvészkedés és szógyártás is. Megindul a kutatás az ősi szavak, szóképzési példák után: csakhamar fontossá válik egy új értelmező szótár elkészítése. Ehhez bibliográfiai alapra van szükség. Ennek a bibliográfiának teljesnek és átfogónak kellett lennie, hiánytalanul fel kellett ölelnie a nyelvvizsgálatra érdemes műveket.⁶ Ahogy *Sándor* bibliográfiája Előbeszédében írja „ki fog tetszeni . . . kik, mikoron és hol fogtak leginkább Nyelvünk miveléséhez és tsinosításához.”⁷

A történelem-felfogás magyarázza azt, amit *Szinnyei* József csodálattal említi *Sándor* bibliográfiájának, a Magyar Könyvesház-nak rendszerével kapcsolatosan. „Meglehető Sándor Istvánnak azon bibliographiai érzéke, mellyel már a mult század első éveiben felfedezte a helyes irányt, amelyen haladnunk kell: t. i. a könyvcímek évenkénti sorozatát és ezen belül azoknak városok szerinti elhelyezését Csak így nyerhetünk képet irodalmunk haladásáról, fejlődéséről és ezáltal az egyes városok, megyék monographusainak is megkönnyíti az illető munkák gyors áttekintését”⁸ Itt nem bibliográfiai érzékről van szó. *Sándor*val szemben ez a kitétel egyrészt anakronisztikus, másrészt azzal misztifikálja egy rendszer létrejöttének indítékait, hogy intuitív elemet helyez a tudományos és tapasztalati belátás helyébe. Már *Wallaszky*nál kimutatható, hogy a történelmi szemléletmód arra készíti az alkotót, hogy az irodalom történetét fejlődésében dolgozza fel. Ez a szemléleti változás nem elégszik meg az anyag akármilyen, esetleges akkumulációjával, mert ebben az esetben az irodalomtörténetírás akár megmaradhatott volna a *Czittinger*-féle fokon, hanem, objektívebben akarván látni a történetet, az objektív tényeket megközelítőbben tükröző rendszerbe akarja foglalni. Ugyanezek a megfontolások érvényesek a biobibliográfiától a nemzeti bibliográfiáig vezető úton. Ha ennek belátásával még nyomdászattörténelmi érdeklődés is párosult, akkor megtörténhetett a korabeli irodalomtörténetírással adekvát bibliográfiai rendszer felé az utolsó lépés a könyv- és nyomdászattörténelmi jellegű retrospektív nemzeti bibliográfia szerkesztésének területén. Ez biztosította a minőségi ugrás létrejöttét. *Sándor* nyomdászattörténelmi érdeklődését bizonyítja korábbi munkássága.⁹

Érdemes ehhez hozzátenni, hogy *Sándor* eredetileg igyekezett magától elhárítani a bibliográfiaírás terheit. A bibliográfiát ő csupán mint kutató akarta használni. Így tehát végül olyan bibliográfiát állított össze, amelyet saját maga is használni tudott. (Itt tehát a szubjektív kutatói szükséglet találkozott az objektív, tudományrendszertani fejlődés követelményeivel.) S végül említsünk meg egy gyakorlati tény is: Mialatt *Sándor* Bécsben tartózkodott, szoros kapcsolatban volt *Révai* Miklóssal, aki viszont jól ismerte *Michael Denist*. Így *Sándor* is kapcsolatot teremtett vele. *Denis* időrendi bibliográfiája a tekintélyi elv alapján feltétlenül hatást gyakorolt *Sándor* bibliográfiai nézeteire. *Sándor* István igen korán, már 1778 körül foglalkozik egyedi könyvleírással. *Gellert*-fordítása¹¹ előszavában megemlékezik *Székely* István 1558-as (!1559)¹² világkrónikájáról és egy, még a 20. században is kétes, *Valkai* András által írt könyvről.¹³ „Egyszemélyi” folyóiratának, a *Sokfélének* 3. kötetében már találunk fejezeteket a Mátyás könyvtárából származtatott 1485-ben megjelent missaléről, „Némely írott és nyomtatott magyar régiségek”-ről és a „Pestinek Ezópus meséiről”.

A *Sokféle* egyébként jellemző kísérlet arra, hogy egy polihisztor-jellegű író a tapasztalt és olvasott korabeli életről elmondja véleményét, kifejtse — mozaik szerűen, rendszer nélkül — nézeteit. A folyóiratból jól rekonstruálhatjuk a 18. század szellemi és gazdasági képét, felépíthetjük az adott történeti korszakot nyugtalanító kérdések szellemi és gazdasági épületét a nemesi osztályhoz tartozó szerző szubjektív véleménye alapján.

Ismeretes, hogy nálunk a 18. század második felének emberét nem annyira a politikai, mint inkább a kulturális és tudományos élet előbbrevitelének kérdései foglalkoztatták. A politikai kordonok áttörésének fizikai lehetetlensége az értelmiségi jellegű megmozdulásokat erőszakosan ebbe az irányba mozdította el. A kimondottan politikai szférába tartozó nacionalista „öntudatraébredés” is kulturális öntudathangoztatásként jelentkezik. Természetesen, egyedi méretekben ez a nemzeti-kulturális öntudat igen hamar kifejlődött. Mint láttuk, kimutatható ez már *Czvittingernél* is¹⁴ de ebben a korszakban még határozottabban, magasabb, társadalmi síkon jelentkezik. Bibliográfiatörténeti viszonylatban — többek között — például a következőképpen: 1792-ben jelenik meg a „Statistik des Königreichs Ungarn” című mű, amely szerint a magyar írók száma ötvenre tehető. *Sándor Révai*hoz intézett 1800 március 2-i levelében¹⁵ felháborodottan teszi hozzá: „Habár a Vakarék íróinkat is egyszersmind számba vesszük.” Azonnal ellenbizonyítékot ad közre: a *Magyar Hírmondó* ¹⁶ 1799. 46; 47 és 49. számában mintegy 150 íróat sorakoztat fel.

Miután a *Sokféle* 3. kötetében már megjelent a 16. században nyomtatott magyar könyvek jegyzéke, tájékozottsága nem tekinthető véletlennek. Megjegyezzük, hogy már ebben az összeállításban érvényesül a nyomdászattörténeti szempont, az összeállítás időrendi. Ekkor azonban még nem gondol a Magyar Könyvesház kiadására, mert említi, hogy szeretné, ha a 17. századi könyveket is hasonlóképpen összeállítaná valaki. Munkájának időbeli és térbeli korlátozottságára utal, amikor arról panaszskodik, hogy nem tud minden könyvet kézbevenni és így kénytelen a forrásmunkák megállapításaira hagyatkozni.¹⁷

A magyar kultúra fejlődését szorgalmazó nemzeti öntudata azonban újabb sebeket kap és ezek végül is arra ösztönzik, hogy magára vállalja a további bibliográfiai munkát. A *Sokféle* 10. kötetében, „Hogy a Magyar Könyvesháznak”... c. cikke megemlíti egy társaságbeli esetet, amely bevallása szerint végleg megerősítette benne a *Magyar Könyvesház* kiadásának gondolatát. Az esemény Bécsben játszódott le. Egy németalföldi utazót láttak vendégül. Az utazó azt hangoztatta, hogy a magyarok mindössze harminc éve tudnak magyarul írni. (Ez a vélemény valószínűleg a testőrírók bécsi működésének egyik nyugateurópai visszhangja.) *Sándor* ezt személyes sértésnek vette és szó nélkül kisetett a teremből. Rövid idő múlva ismét megjelent és — ugyancsak hangtalanul — a németalföldi utazó elé tette *Pesti Aesópusi meséit*, amely 1536-ban jelent meg.

Még *Bessenyei* sem volt mentes az ilyen sommás elintézésről a magyar irodalommal kapcsolatban. *Sándor* idézi a pesszimista hangvételű *Magyar Néző*-ből a következőket: „még magyarul, amint mondani szokták, profanus írók nem is voltak.” Ez a megállapítás arra készíti, hogy a *Könyvesház* száraz, tényközlő jellegű Előbeszédébe egy indulatosabb félmondatot szúrjon: „Hogy ez nyelvünk betsületére mennyire nem igaz, azt ez a Könyveshárom is elegendőképpen meg fogja mutatni”.¹⁸

Sándor tisztában van azzal, hogy a feladatra elsőként és egyedül vállalkozik: „A nyelvünkbeli könyveknek illendő rostálójuk eddig még meg nem jelent.” Tudja, hogy kötelezettségei is nagyok. Ő mindenesetre erejéhez képest igyekszik feladatának megfelelni, természetesen azt már előljáróban is közli, hogy sokkal több magyarnyelvű könyv van, mint amennyit összegyűjtött, ezért várja a hibák helyrehozását.¹⁹

A *Magyar Könyvesház* egy évi nyomdai huzavona után 1803-ban jelent meg.²⁰ Ma csupán történeti értéke van. Legfigyelemreméltóbb része az Előbeszéd, mert ebből következtethetünk a tudományos adatok gyűjtésének és feltárásának módszereire. Ezenkívül érdekes betekintést nyerünk egy akkori magyar bibliográfus „könyvészeti elveibe.” Ezek a módszerek és elvek még kialakulatlanok. A tudományos feladatból következő valamilyen határozottabb célkitűzés helyett a ma már szokatlan jó szándék helyettesítődik be. A nyomdászattörténeti funkcióból következő időrendi elrendezési forma kialakításának alapötlete, amely lényegében Magyarországon korszakalkotónak is nevezhető, a megvalósításban kissé eltorzul. A gyűjtőkör határai tartalmilag és formailag is elmosódottak, a „körülhatárolás” a meglevő anyag áttekintése után készülhetett. A leírás módszere sem előre meghatározott, csupán ennek tapasztalatait vehetjük tudomásul az előszó elolvasásakor. *Sándor* — érthető okokból kénytelen lemondani az autopsziáról, ezt meg is mondja, de nem tesz említést forrásösszehasonlításról és forráskritikáról sem. A minden és mindenkor kezdő kutató attitűdje, az írott szóban, adatban való vak bizakodás itt a történetileg kialakulatlan kutatói módszerekre, az időrend négyeszeres újrakezdése pedig arra mutat, hogy, noha elképzelhető, hogy cédulázó módszerrel végezte a gyűjtőmunkát, ennek előnyeit az anyag elrendezésénél nem tudja kihasználni. A revízió és a szelektálás — a már megírt lapokról készült, s így nem volt arra lehetősége, hogy az időközben előkerült vagy gyűjtött anyagot besorolja, a feleslegeseket pedig eltávolítsa. Emiatt közöl azonos műveket is.²¹ A bibliográfia használhatóságát növelni akaró szerzők szerinti betűrendes mutató célját téveszti. Elsikkad a tételre, vagy lapszámra való utalás a biobibliográfiai adatszolgáltatás (a szerzők foglalkozásának közlése) mellett. Hogy ezidőben nálunk a tudományos gyűjtőmunka módszerei általában is kialakulatlanok, azt frappánsan bizonyítja az, hogy a korabeli kritikusok és a használók is főleg a kevés adatot hiányolják és nem, vagy csak mellékesen említik a pontatlan adatfeldolgozást. (Ez utóbbiak közé tartozik viszont *Kazinczy* is egy megjegyzéssel.)²²

A bibliográfia fogadtatása kedvező. A kortársak értékelik a *Magyar Könyvesházat*. Mindkét alaposabb kritikája német nyelvű, magyar kritikára ebben az időben nincs mód. A *Magyar Hírmondó* ezidőtájt szünt meg, a *Magyar Kurír* nem foglalkozik irodalmi kritikával. Az első kritikus *Schedius* Lajos János, aki *Révai* Miklóssal, *Sándor* egyidőben jó barátjával rivalizálva 1792-ben, 24 éves korában került a pesti egyetem esztétikai tanszékére.²³

„Ein sehr erwünschtes Hilfsmittel für die ungarische Literärgeschichte Herr von Sándor, der in Wien ein beneidenswerthes Leben im Schoosse der Musen führt, hat sich . . . um die ungrischen Alterthümer und besonders um die Literärgeschichte sehr verdient gemacht . . . Auch die gegenwärtige Schrifte . . . gewährt . . . eine sehr gute Grundlage: zu einer künftig auszuarbeitenden vollständigen Uebersicht der eigentlichen Nationalliteratur unsers Vaterlandes . . . kann-

ten es nicht anders geschehen, als dass eine grosse Anzahl von hierhergehörigen Schriften aus diesem Verzeichnisse wegblieb"²⁴

A kritika kissé fanyalgó. Már az első mondatok között érezhető bizonyos elhatárolódás *Sándortól*, aki irigylésreméltó életet folytat Bécsben. Ez már az értelmiségi foglalkozásából és nem csupán a vagyonából élő új irodalmár-típus elkülönülési szándékának alig észrevehető jelentkezése. Összehasonlítva azonban tartalmilag a másik kritika konkrét kiegészítéseket is felsoroló, tájékoztatóbb, objektívebb hangjával *Schedius* recenziója alulmarad.

Ez a kritika is foglalkozik *Sándor* személyével, de másként: Hr. Stephan Sándor ist der erste Schriftsteller Ungarns der sich dieser mühsamen Arbeit unterzog und daher ist er sehr zu entschuldigen, wenn er hier ein Verzeichniss liefert . . . Sein patriotisches Unternehmen und der Fleiss, bey dieser Compilation arbeitete, verdient vielmehr Dank als Tadel."²⁵

Mint említettük, a két kritika közti különbség a tartalmi kérdések tárgyalásánál válik teljesen nyilvánvalóvá. *Schedius*énak a lényege: a hiányok tényének többszöri hangsúlyozása, körülírása. Ezenfelül már csak az abban az időben elmaradhatatlan nyelvészkedés következhet: „In der Vorrede vertheidigt der würdige Vfs. auch den auf dem Titel gebrauchten Ausdruck: Könyvesház (Bibliothek) statt Könyvház, durch die Analogie von Halastó, Borospintze, Szöllőskert etc. Allein man sagt doch auch Söház, Tárház, Hadház . . . warum nicht auch Könyvház?"²⁶

Ez a kritika „hatásos” zárómondata. A kor nagy feladata: a nyelvművelés. Aki írónak, vagy tudósnak tartotta magát, az minden adandó alkalmat megragadott a nyelv művelésére, csinosisására.

A másik — ismeretlen — kritikus viszont egyhuzamban felsorol egy csokor kimaradt művet, többek között kolozsvári nyomtatványokat, teljes címléírással. Felhívja a figyelmet néhány, 1802-ben tett utazásakor megismert könyvtár földérintetlen gazdagságára, a nagyváradi főgimnázium prodirektorának magánkönyvtárára, a Teleki könyvtárra és a reformata-könyvtárrakra. Egyszóval: azonnal megragadja az alkalmat az ismeretkör és a kutatási lehetőségek tágítására. Neki is vannak nyelvészeti jellegű megfigyelései de megfigyelhető, hogy *Schedius*szal szemben nyelvtörténetileg átfogóbb, lényegesebb kérdést ragad meg: „Uebrigens verdient Hr Sándor dafür alles Lob, dass er am Ende seiner ungarischen Bibliothek . . . von 249 S an sehr viele technische Ausdrücke, die sich aus fremden Sprachen in die ungrische eingeschlichen haben, durch seine ungrische von ihm glücklich ausgedachte, ersetzte, wodurch er die künftigen ungrischen Wörterbücher nicht wenig bereichert hat"²⁷

A szerző reagálva *Schedius* kritikájára 1803 dec. 13-án eléggé epésen írja *Révai* Miklósnak: „Kérle ne sajnáljad *Schedius* urat nevémmel megtisztelni s egyetemben néki megjelenteni, hogy a Könyvesházom Recenziójával megelégedtem. Ez az érdemes és tudós hazafi igen lekötelezne, ha észrevett hibáimat, melyeket a hibás katalógusok követtek el velem, kijegyezgetné s azokat akár kezemhez küldené, akár pedig Zeitschriftjében iktatná, hogy mentől előbb hasznokat vehessem s amit vétettem, a Toldalékban helyre hozhassam . . . S mivel ő kegyelme olly szerentsés (amiről teljességgel nem kételkedem) [!] hogy még fél annyi Magyar Könyvet is említhetne, azokat egyszersmint tudtomra adni méltóztassék. Fogadom, hogy a teendő fáradságát illendőképpen megszolgálám"²⁸

Három hónap múlva újra ír *Révainak*. Kéri, értesítse *Schediust*, hogy ne fáradjon, ő már megkezdte kiírni a címeket a Széchényi-katalógus Supplementumából.²⁹

Sándor kétségtelenül gunyolódik, éppúgy, ahogy *Schedius* is ironizál az ő „műzsák ölében folytatott irigylésreméltó életéről.” Ismételjük: nem csupán egyszerű véleménykülönbségekről van itt szó. Igaz, hogy a bibliográfia mögött kitartó és nem is teljesen dilettáns jellegű munka rejtőzött, a kritika hangja pedig túl általános. Mindez igazolni látszik *Sándor* sértődöttségét. Ennek ellenére figyelemre kell méltatnunk azt, hogy a két ember társadalmi helyzete más és értékelnünk kell a személyi hozzáállás gyökeres különbségének társadalmi indokait.

Ebből a szempontból is érdekes két másik vélemény idézése, a tanár *Szombathy* Jánosé és *Kazinczyé*. *Szombathyé* csupa lelkesedés: „Elhiszem — írja *Kazinczynak* 1805 jún. 4-én — „nagyon elbámulna ha látná a *Sándor István Magyar Könyvesházából*, hogy már *Székely István* krónikája előtt leg-alább 27 Magyar Könyvek ki-jöttek volt nyomtatásban s még most is sajnállaná, hogy azokat nem láthatta”³⁰

Kazinczy kilenc hónap múlva kapja kézhez a bibliográfiát. Azonnal tudósítja erről *Nagy Gábort*, háza ügyvédjét: „Tegnap érkezett inasom *Patakról*. Elhozá a Collegiumnak következő című könyvét is: *Magyar Könyvesház . . . stb. . .* Ez a munka még nincs meg az úrnál. El ne legyen nála nélkül. Valóban *Sándor István* nagy hálát érdemel érette. Hijánosak a tudósításai és hibások. De ki kíván tökéletesebbet első próbában?”³¹

Máshol: „Visszatérek *Sándorra*: Ismerem magát egyszeri látás után, ismerem s bírom *Könyvesházát* és *Sokféléjét*. Ezek felől azt szoktam mondani . . . derék és felette rossz munkák, ezt sok ember meg nem akarja érteni”³²

Szombathy, aki egyébként is történeti kutatásokban van elmélyülve, tehát szinte letaglózódik a sok ismeretlen adat láttán, feltétel nélküli csodálatát fejezi ki. *Kazinczy*, aki ekkor már az irodalmi haladás élvonalában jár, sokkal gyanakvóbb ítéletet mond minden felületes elismerése mellett is. A „derék” de „felette rossz munkák” kitétel ma már inkább érthető, mint akkoriban: ez a kialakulóban levő új értelmiségi, szakmabeli, „literátor” ösztönös elhatárolódása a régi típusú, a tudományokkal kedvtelésből foglalkozó dilettánszal szemben. Még abban az esetben is érthető és történetileg újat jelentő ez a magatartás, ha nyilvánvaló, hogy *Kazinczy* a *Könyvesház* megjelenése előtt — éppúgy mint más magyar írók — csakugyan *Székely István Chronica*-ját tartotta az első nyomtatott magyar könyvnek.

Mindezzel azonban még nem jutottunk el a *Magyar Könyvesház* valódi, korabeli értékének tisztázásához. Ezt a valódi értéket ma már nehéz meghatározni. *Kertbeny* Károly a tőle megszokott, közvetlen szubjektivitással kifejti, hogy a bibliográfia „gyermeki egyszerűséggel” idézett címei „nagyobbrészt az akkor már nyomtatásban megjelent *Cornidés* és *Széchényi* könyvtárak jegyzékeiből vannak véve” s csupán arra jók, hogy pótolják a *Széchényi-katalógusból* hiányzó időrendi mutatót.³³ *Lukinich* Imre ugyanezt igen mértéktartóan és finoman így fejezte ki: „Művét már az egykorúak is egy tüzetesebben kidolgozandó magyar bibliográfia alapjául tekintették s ezen a megállapításon ma sincs okunk változtatni.”³⁴

Jellemző viszont a magyar tudománypolitika relatív elmaradottságára az, hogy hosszú ideig — lényegében csaknem egy évszázadon át — alig tárgyaltak

a további bibliográfiai munkáról, vagy annak szükségességéről. Pedig volt erre néhány átgondolt és reális terv is.

Mindezen tervek megvalósulása, vagy kudarca azonban, történelmileg tekintve, bár fontos, mégis felületi jelenség. Az sem döntő kérdés, hogy az esetlegesen megvalósult művek hagytak volna-e maguk után kívánivalót, vagy sem. A legfontosabb az, hogy bár nemzeti (nyomdászattörténeti) bibliográfiára kétségtelenül jelentkezik a társadalmi igény, ennek felfogására, tudomásul vételére csak egyének voltak képesek, kollektív kezdeményezéssel ennek az igénynek kielégítésére nem találkozunk. Természetszerűen: nem arról van itt szó, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfia ezen ciklusainak megszerkesztése már feltétlenül kollektív munkát kívánt volna, abban az értelemben, ahogyan a 20. század közepén dolgoznak a bibliográfiakeresztő kollektívák, hiszen az áttekintés a nemzeti könyvanyag felett még egy személy számára is elképzelhető. Arról viszont szót kell ejteni, hogy a külső, az anyagi kereteket társadalmi úton lehetett volna biztosítani. Ez sem történt meg. Itt rejlik a korabeli magyar kultúrpolitika nemcsak bibliográfiai téren fennálló egyik ellentmondása, cselekvésképtelenségének egyik forrása is. Ezt a tudománypolitikai ellentmondást ismert társadalmi gyökerei miatt az egyéni kezdeményezés nem képes megszüntetni, vagy láthatatlanná tenni, noha sokat tehet feloldása érdekében. Egy kollektív gyökerű ellentmondás egyéni megoldásának kísérlete azonban nyilvánvalóan csak még jobban hangsúlyozza a kollektíva tehetetlenségét. Ebből a szemszögből tekintve azok, akik (*Sándor István*) után végrehajtották ezt a kísérletet, nemcsak úttörők, hanem a 19. századi kultúrpolitika egészen akaratlan bírálói is.

Jegyzetek:

1. *Fleischhack*, Kurt. — *Rückert*, Ernst — *Reichart*, Günther: *Grundriss der Bibliographie*. Leipzig 1957. 18. l.
2. „Im 17. Jahrhundert zeigte sich die Verbindung der Bibliographie mit den Verhältnissen des gesellschaftlich-politischen, literarischen und wissenschaftlichen Lebens besonders deutlich. In Deutschland verursachte der dreissigjährige Krieg einen Niedergang auf allen Gebieten, einschliesslich der Bibliographie. In Spanien, das auf der Höhe seiner Macht stand . . . wurde . . . das nationale Verzeichnis „Bibliotheca Hispana“ . . . geschaffen, das mit der „Bibliotheca Hispana vetus“ zusammen wohl die grösste bibliographische Leistung des Jahrhunderts darstellt. Auch in den damals als Weltmacht jungen Niederlanden war die bibliographische Tätigkeit rege und erfolgreich . . . Ein dritter Schwerpunkt zeichnet sich in dem unter Richelieu und Ludwig XIV. aufstrebenden Frankreich ab.” I. m. 17. l.
3. Többek között idézi: *Szinnyei József*, ifj.: *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése*. 2. jav., bőv. kiad. Bp. 1878. 4. l.
4. i. m. 21. l.
5. *Lukinich Imre*: *A magyar bibliográfiaírás első kísérletei*. = *Magy. Könyvszle.* 1925. 6. l. *Abafi Lajos*: *A magyar könyvészet történetéhez*. = *Magy. Könyvszle.* 1879. 118. l.
6. *Lukinich* i. m. 17. l.
6. v. ö. *Abafi*, u. o.
8. *Sándor István*: *Magyar Könyvesház avagy a magyar könyveknek kinyomtatások szerint való rövid említésük*. Győr 1803. A 2. l.
9. *Szinnyei József*: *Az első magyar bibliographus*. Bp. 1901. 20. l.
10. *Sándor István*: *Sokféle*. (Írá s egybeszedé —) Győr — Wien 1791-1808. 6. köt. 3—7. l.
11. *Bánóczy József*: *Révai Miklós élete és munkái*. Bp. 1879. 1. köt. 54. l.
12. G* nevezetű svéd grófnának rendes történeti egy juhászi játékkal egyetemben. *Kiad. ném. nyelven Gellert R. R. Ford. Sándor István*. Pozsony 1778.

13. v. ö. még RMK 38.
14. *Magy. Könyvszle.* 1911. 53. l.
15. v. ö. *Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve.* 2. r. Bp. 1942. 49. l. *Szinnyei, ifj. i. m.* 5. l.
16. OSzK Kézirattár. Quart. Lat. 2225.
17. Korábban: *Hadi és Más Nevezetes Történetek.*
18. *Sokféle* 3. köt. 94. l.
19. *Magyar Könyvesház A* 5. l.
20. u. o.
21. 1803 máj. 20-i lev. jelz.: u. a.
22. A számos tévedés közül: v. ö. *RMK* 462 és *Magyar Könyvesház* 19., 20. l.
23. L. a 31 és 32 jegyz.
24. *Bánóczi i. m.* 1. köt. 233. l.
25. *Zeitschrift v. u. für. Ungarn...* Hrsgeg. Ludwig v. *Schedius.* Pest 1803. 4. Bd. 3. H. 181—182. l.
26. *Annalen d. Literatur u. Kunst...* Wien 1804. 28. Bd. 2. St. Nr 74. 14—15. l.
27. u. o.
28. *Zeitschrift...* u. o.
29. idézi: *Szinnyei i. m.* 21. l.
30. u. o.
31. *Kazinczy Ferenc Levelezése.* Közzéteszi *Váczy János.* 4. köt. 359. l.
32. *Kazinczy i. m.* 4. köt. 116. l. 1806. ápr. 12.
33. *Kazinczy i. m.* 8. köt. 390. l. 1810. szept. 19. Levél *Döbrentéinek.*
34. *Keribeny Károly: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. 1454—1600.* Bp. 1880. CXXIV. l.
35. *Lukinich i. m.* 18. l.